

Απώλειες πληροφοριών στη συνέντευξη: Το παράδειγμα της έρευνας αναγκών σε πληθυσμό Ελληνοποντίων

ΜΑΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της μελέτης είναι ο έλεγχος της πληρότητας των δεδομένων που προέρχονται από τη χρήση της συνέντευξης στην έρευνα αναγκών. Οι απαντήσεις 212 Ελληνοποντίων στο ερωτηματολόγιο αναγκών χρησιμοποιούνται ως βάση για να εντοπισθούν οι «ελλείψεις» της έρευνας αναγκών μέσα από την επισήμανση παραγόντων όπως: α) απώλειες δείγματος και β) απώλειες πληροφοριών σε σχέση με τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων και τις επιδράσεις του ερευνητή. Τα αποτελέσματα έδειξαν σημαντικές διαφορές στην απώλεια πληροφοριών που συνεπάγονται ερωτήσεις για κοινωνικο-οικονομικά θέματα σε αντίθεση με ερωτήματα αντιλήψεων και στάσεων. Διαφορές εντοπίστηκαν επίσης σε σχέση με ερωτήματα αντιλήψεων και στάσεων. Διαφορές εντοπίστηκαν επίσης σε σχέση με το φύλο των υποκειμένων. Συζητούνται οι επιπτώσεις των ερωτημάτων για την αξιοπιστία της έρευνας αναγκών και τη χρησιμότητά τους στα προγράμματα παρέμβασης.

Οι διαδικασίες προσαρμογής, συνέπεια της μεταναστευτικής μετακίνησης από ένα πολιτισμικό περιβάλλον σε ένα άλλο, μελετώνται εδώ και μισό περίπου αιώνα. Σε αντίθεση με παλιότερες απόψεις, σήμερα γνωρίζουμε ότι οι επιπτώσεις της μετακίνησης δεν είναι πάντοτε αρνητικές. Μία σειρά από παράγοντες που έχουν να κάνουν τόσο με τα χαρακτηριστικά του ατόμου και της ομάδας στην οποία ανήκει, όσο και με τις συνθήκες που επικρατούν, πριν και μετά τη μετακίνηση, καθορίζουν το βαθμό και το είδος της προσαρμογής των μεταναστευτικών ομάδων

σε συγκεκριμένα χωρο-χρονικά πλαίσια (Berry & Kim, 1988. Tousignant, 1992). Τα δεδομένα μελετών από διαφορετικές εθνοπολιτισμικές μειονότητες μεταναστών και προσφύγων δείχνουν ότι υπάρχουν άτομα και ομάδες που προσαρμόζονται «εύκολα» σε ένα καινούργιο περιβάλλον και άλλοι που αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες (Chataway & Berry 1989. Berry, 1992).

Το γεγονός ότι οι ψυχολογικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση μας είναι πλέον γνωστοί

1. Η συγγραφέας εκφράζει τις θερμές της ευχαριστίες στους συνεργάτες του ερευνητικού προγράμματος Μ. Χαρίτου-Φατούρου, Α. Στογιαννίδου, Λ. Φίγγου, Drew Nesdale, καθώς και στους Ελληνοπόντιους «οδηγούς» των ομάδων αυτοβοήθειας.

μας επιτρέπει να πάρουμε συγκεκριμένα μέτρα και να προβούμε στο σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων παρέμβασης που θα α) επέμβουν στις ευρύτερες κοινωνικοπολιτισμικές διαδικασίες και β) εξοπλίσουν άτομα και ομάδες με τις απαραίτητες γνώσεις ή δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στη συνέχεια να συνδιαλλαγούν αποτελεσματικά με το περιβάλλον τους. Απώτερος στόχος αυτής της συνδιαλλαγής είναι η κοινωνική ενσωμάτωση σε αντίθεση με την αφομοίωση ή την περιθωριοποίηση των ατόμων.

Τα τελευταία χρόνια και καθώς το ενδιαφέρον των επιστημόνων μετατοπίζεται από την αναγνώριση προς την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων, οι πληροφορίες για τα προγράμματα παρέμβασης που υιοθετούν τον παραπάνω θεωρητικό προβληματισμό ολοένα και αυξάνουν (π.χ., Liegeois, 1987. Room, Laczko, & Whiting, 1987. Room, 1990). Παρόλα αυτά, ένας σημαντικός αριθμός πληροφοριών αφορά τις διαδικασίες και την πορεία εξέλιξης των προγραμμάτων παρέμβασης, όχι όμως και τις διαδικασίες συλλογής στοιχείων ή το είδος της έρευνας που προηγείται και καθορίζει τους θεματικούς άξονες της παρέμβασης. Η έρευνα αναγκών ως προστάδιο των προγραμμάτων παρέμβασης δεν έχει - τουλάχιστον ως σήμερα - συγκεντρώσει την απαραίτητη προσοχή. Από την άλλη μεριά, μελέτες που εντάσσονται στο γενικότερο χώρο της διερεύνησης των μειονοτικών (μεταναστευτικών) προβλημάτων, χωρίς άμεση αναφορά σε προγράμματα παρέμβασης, παρουσιάζουν την εξής εικόνα: στηρίζονται σε περιγραφικά στοιχεία ή σε

συνεντεύξεις που διεξάγονται από άτομα έξω προς τη μειονότητα, χωρίς αναφορά στα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα που συνοδεύουν τόσο τις διαδικασίες της έρευνας σε μειονοτικούς πληθυσμούς, όσο και την αξιοπιστία της τεχνικής της συνέντευξης (Myers, 1977. Midral, 1988. Downing, 1992).

Στόχος της μελέτης αυτής είναι ο έλεγχος της πληρότητας των δεδομένων² που προέρχονται από τη διαδικασία της συνέντευξης, με αναφορά το ειδικό παράδειγμα της έρευνας αναγκών στο πρόγραμμα παρέμβασης των Ελληνοποντίων. Δεδομένης της ιδιαιτερότητας των μειονοτικών ομάδων, το ερώτημα που τίθεται σε αυτή τη μελέτη είναι εάν και κατά πόσο δεδομένα που συλλέγονται με την παραπάνω διαδικασία μας προμηθεύουν με πλήρη και ολοκληρωμένα στοιχεία για τη λήψη αποφάσεων και το σχεδιασμό της παρέμβασης. Στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε το παραπάνω ερώτημα εξετάζουμε τις «ελλείψεις» της έρευνας αναγκών μέσα από την επισήμανση παραγόντων όπως «πληρότητα» στοιχείων, απώλειες δείγματος και απώλειες πληροφοριών.

Έρευνα Αναγκών και Πληρότητα Στοιχείων

Όπως έχει ήδη τονισθεί η έρευνα αγορών σε μειονοτικές ομάδες αποτελεί το πρώτο στάδιο διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας, δεδομένου ότι προσφέρει τα απαραίτητα στοιχεία για το σχεδιασμό

2. Ο έλεγχος της πληρότητας των στοιχείων δεν υποδηλώνει έλεγχο της αληθοφάνειας των απαντήσεων των υποκειμένων, αλλά στις ελλείψεις απαντήσεις που, σύμφωνα με τη συγγραφέα, είναι συνυφασμένες με τη μεθοδολογική προσέγγιση που επιχειρείται.

και την υλοποίηση των προγραμμάτων παρέμβασης. Οι ανάγκες, έτσι τουλάχιστον όπως θεωρητικά ορίζονται στο πλαίσιο αυτής της μελέτης, αναφέρονται στη διαλεκτική σχέση του ατόμου με το περιβάλλον και ως εκ τούτου ποικιλούν στο είδος, την έκταση και τη χρονική διάρκεια. Θεωρία και έρευνα των μετακινουμένων ή «μειονοτικών» ομάδων είναι άμεσα συνυφασμένες με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες διαβίωσής τους.

Η διερεύνηση της κοινωνικής πραγματικότητας των Ελληνοποντίων, όπως αυτή διαγράφεται από την εξασφάλιση πολιτικών δικαιωμάτων, το είδος και τις συνθήκες κατοικίας και απασχόλησης, την οικονομική τους δυνατότητα, τη γνώση των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και περίθαλψης στη συνοικία, τη συμμετοχή στην κοινωνικοπολιτισμική ζωή, αποτελεί το πρώτο απαραίτητο βήμα για την επισημάνση των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών της «υπό εξέλιξη» μειονοτικής ομάδας των Ελληνοποντίων.

Επισημαίνεται ότι οι ίδιοι δείκτες χρησιμοποιούνται σε διεθνές επίπεδο, για τον καθορισμό των κοινωνικοοικονομικών διαστάσεων της προσαρμογής και ευρύτερα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Διαφορές ανάμεσα στους μετανάστες και στους ντόπιους σε καθέναν από τους παραπάνω δείκτες δηλώνουν δυσκολίες προσαρμογής. Αντίθετα, όσο περισσότερο γεφυρώνεται το χάσμα ανάμεσα στους δύο πόλους, τόσο μεγαλύτερη είναι η δυνατότητα της χώρας υποδοχής να «ενσωματώσει» καινούργια στοιχεία.

Στα πλαίσια του συγκεκριμένου προγράμματος και παράλληλα με τις κοινωνικοοικονομικές ανάγκες ερευνώνται και ορισμένες κοινωνικοψυχολογικές παράμετροι

της προσαρμογής όπως βαθμός αντιστοιχίας προσδοκιών και πραγματικότητας, επισημάνση δυσκολιών και στρατηγικές αντιμετώπισης.

Συνοψίζοντας, η έρευνα αναγκών στόχευει στην επιλεκτική διερεύνηση των κοινωνικοοικονομικών και ψυχολογικών εκείνων παραμέτρων που - σύμφωνα με τις ως τώρα μελέτες - χαρακτηρίζουν την πορεία προσαρμογής των «παλιννοστούντων ομάδων» στην Ελληνική κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο, η μεθοδολογία που ακολουθείται για τον έλεγχο της πληρότητας των στοιχείων στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στις εμπειρίες συλλογής στοιχείων από μετανάστες, πρόσφυγες και Τσιγγάνους.

Ο όρος «πληρότητα» είναι πολυδιάστατος και αναφέρεται τόσο στις κοινωνικο-ψυχολογικές επιρροές που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία συλλογής στοιχείων, όσο και στα αποτελέσματα αυτών των επιρροών, τις απώλειες δείγματος και τις απώλειες πληροφοριών.

Το πρώτο αναφέρεται στην απώλεια υποκειμένων τόσο κατά την διάρκεια εντοπισμού του δείγματος, όσο και κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων. Είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι οι συνθήκες και οι διαδικασίες εντοπισμού του δείγματος σε μειονοτικούς ή μεταναστευτικούς πληθυσμούς είναι πολύ διαφορετικές από τις αντίστοιχες συνθήκες σε «σταθερούς» πληθυσμούς. Παρόλα αυτά πολύ λίγες μελέτες εξέτασαν τις επιπτώσεις αυτού του παράγοντα στην κοινωνική έρευνα. Το δεύτερο στοιχείο της απώλειας πληροφοριών αναφέρεται στην «άρνηση» των υποκειμένων της μειονότητας να εκφράσουν τη γνώμη τους για θέματα που αφορούν την προσαρμογή τους σε ένα νέο περιβάλλον. Σε λειτουργικούς όρους, η άρνηση μπορεί να είναι εμφανής,

όταν για παράδειγμα το υποκείμενο δηλώνει ότι δε θέλει να απαντήσει ή μπορεί να είναι καλυμμένη. Στην τελευταία κατηγορία εντάσσονται οι περιπτώσεις ατόμων που δίνουν μονολεκτικές απαντήσεις ή μιλούν με γενικότητες, όταν πρόκειται να εκφράσουν τη γνώμη τους για τις σχέσεις με τους άλλους (μη μειονότητα) (Zusman & Oslo, 1977). Από κοινωνικο-ψυχολογική σκοπιά, το τι λέει ή δε λέει το υποκείμενο δεν είναι μόνο μεθοδολογικό αλλά και θεωρητικό ερώτημα. Εκείνο που ενδιαφέρει τον ερευνητή και ιδιαίτερα τον ερευνητή της εκτίμησης αναγκών είναι να ελέγξει την καταλληλότητα των μεθόδων και των τεχνικών που επιτρέπουν την έκφραση της μιας ή της άλλης στάσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να εξετάσει τις απώλειες πληροφοριών σε σχέση με τα κοινωνικο-δημογραφικά στοιχεία του δείγματος, το θεματικό περιεχόμενο (είδος) της ερώτησης, και, τέλος, τις επιδράσεις του ερευνητή.

Μέθοδος

Η συλλογή πληροφοριών από μειονοτικές ομάδες είναι μία πολυδιάστατη διαδικασία, καθώς οι παράγοντες που επεμβαίνουν δεν περιορίζονται μόνο στα όσα παραδοσιακά γνωρίζουμε για την αλληλεπίδραση ερευνητή-υποκειμένου, αλλά αφορούν και τη δυναμική της σχέσης της μειονότητας με την κυρίαρχη (πλειοψηφούσα) ομάδα. Επιπλέον, γλωσσικές δυσκολίες και δυσκολίες κατανόησης - από πλευράς ερευνητή - της σκέψης και της συμπεριφοράς του «άλλου» (υποκείμενο - μειονότητα) που στις περισσότερες περιπτώσεις προέρχεται από ένα «ασαφές» για μας περιβάλλον αποτελούν ορισμένα από τα μεθοδολογικά και θεωρητικά προ-

βλήματα, τα οποία καλείται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής των κοινωνικών αναγκών (Myers, 1977).

Η «αντικατάσταση» του ερευνητή-εκπροσώπου της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας από άτομο-μέλος της ομάδας μειονότητας, για την οποία γίνεται η έρευνα, αποτελεί θεωρητικά τουλάχιστον μια πρώτη λύση στα παραπάνω προβλήματα. Ο όρος «αντικατάσταση» του ερευνητή, έτσι τουλάχιστον όπως χρησιμοποιείται στα πλαίσια αυτής της μελέτης, αναφέρεται στις διαδικασίες εξίσωσης του ερευνητή με τα χαρακτηριστικά του δείγματος και όχι στις κοινωνικο-ψυχολογικές επιρροές που μπορεί να έχει ο ερευνητής στα δεδομένα. Στο πλαίσιο του προγράμματος κοινωνικής ένταξης των Ελληνοποντιών η αντικατάσταση του ερευνητή έγινε μετά από άσκηση στις διαδικασίες της συνέντευξης.

Από τα 35 άτομα που ανταποκρίθηκαν στην προκήρυξη για «απασχόληση στο πρόγραμμα άσκησης και εκπαίδευσης Ελληνοποντιών», επιλέγησαν 25 άτομα (12 άνδρες και 13 γυναίκες), ηλικίας 24-45 χρόνων με ανώτατη εκπαίδευση που είχαν ήδη δύο χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, γνώριζαν ικανοποιητικά την ελληνική γλώσσα και ζούσαν κάτω από τις ίδιες συνθήκες ανεργίας με τον υπόλοιπο πληθυσμό των νεοαφιχθέντων. Η ύπαρξη κοινής μεταναστευτικής εμπειρίας (Michalowski, 1987) κρίθηκε σημαντική δεδομένου ότι τα παραπάνω άτομα επιλέχθηκαν με στόχο: α) να ασκηθούν στις διαδικασίες συνέντευξης με βάση ερωματολόγιο και β) να γίνουν συντονιστές των ομάδων αυτοβοήθειας σε επόμενα στάδια του προγράμματος.

Διαδικασίες άσκησης στη συνέντευξη

Η μικρή ομάδα χρησιμοποιήθηκε ως κοινωνικο-ψυχολογικό πλαίσιο για την προετοιμασία και άσκηση των επιλεγέντων. Οι 25 Ελληνοπόντιοι χωρίστηκαν σε οκτώ μικρές ομάδες (επτά τριμελείς και μία τετραμελής), ανομοιογενείς ως προς το φύλο. Σε κάθε ομάδα υπήρχε ένα μέλος του ερευνητικού προγράμματος που είχε το ρόλο του εκπαιδευτή και του συντονιστή της ομάδας σε όλη τη διάρκεια της άσκησης.

Η διαδικασία της άσκησης περιλάμβανε τέσσερις συνθήκες στις οποίες η θέση του υποκειμένου (εκπαιδευόμενου) παραλλάσσονταν ως εξής:

Συνθήκη 1: Παρατηρητής. Ο εκπαιδευτής παίρνει συνέντευξη από τον κάθε ένα εκπαιδευόμενο, ενώ οι άλλοι δύο παρατηρούν.

Συνθήκη 2: «Εν κρυπτώ υποκείμενο». Κάθε εκπαιδευόμενος συμπληρώνει μόνος του το ερωτηματολόγιο για τον εαυτό του.

Συνθήκη 3: Συνεντευκτής με υποκείμενο άλλον εκπαιδευόμενο από την ομάδα των Ελληνοποντίων. Κάθε εκπαιδευόμενος γίνεται εναλλάξ υποκείμενο και συνεντευκτής.

Συνθήκη 4: Συνεντευκτής με υποκείμενο ένα άτομο-μέλος της ομάδας των Ελληνοποντίων στο χώρο της γειτονιάς.

Μετά από κάθε συνθήκη ακολουθεί επαντροφοδότηση όπου συζητούνται οι δυσκολίες και ενισχύεται η πορεία της ομάδας.

Δείγμα

Οι εκπαιδευόμενοι κλήθηκαν στη συνέχεια να εντοπίσουν όλους τους ενήλικες Ελληνοποντίους (πάνω από 16 ετών) που διέμεναν στις δύο συνοικίες της Δυτικής Θεσσαλονίκης, την Πολίχνη και τον Εύοσμο, οι οποίες, σύμφωνα με την προκαταρκτική μελέτη, έχουν την υψηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα σε Ελληνοποντίους. Ο εντοπισμός του δείγματος έγινε με βάση τους καταλόγους καταγραφής των νεοαφιχθέντων στις παραπάνω περιοχές και το δίκτυο των κοινωνικών σχέσεων των ιδίων των εκπαιδευόμενων. Βασικό σημείο για την προσέγγιση του δείγματος αποτέλεσε η εκτεταμένη οικογένεια, οι συγγενείς και οι φίλοι των εκπαιδευόμενων.

Αρχικά εντοπίστηκαν 375 άτομα στις παραπάνω περιοχές και από αυτά επιλέχθηκαν 221, 102 άνδρες και 119 γυναίκες, με βάση τα εξής κριτήρια: α) ηλικία (16-60 χρόνων), β) χρόνος παραμονής στην Ελλάδα (6 μήνες έως και 3 χρόνια) και γ) αριθμός ατόμων ανά οικογένεια (μόνο 1 ή 2 άτομα από την ίδια οικογένεια συμπεριλαμβάνονταν στη μελέτη).

Συνεντεύξεις - Ερωτηματολόγιο Αναγκών

Κάθε εκπαιδευόμενος χρεώθηκε οκτώ έως εννέα υποκείμενα με τα οποία ήταν σε θέση να επικοινωνήσει στα Ελληνικά, Ρώσικα ή Ποντιακά, όταν αυτό ήταν αναγκαίο. Οι συνεντεύξεις βασιζόνταν στο ερωτηματολόγιο αναγκών που κατασκευάστηκε μετά από: α) την ανασκόπηση των θεωρητικών και ερευνητικών απόψεων για μεταναστευτικές ομάδες, β) τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών με μετανάστες στην Ελλάδα (Dikaiou, 1994) και γ) τα αποτελέσματα από τη δοκιμαστική μελέτη στον αντίστοιχο

πληθυσμό των Ελληνοποντίων. Οι ερωτήσεις (ανοιχτές και κλειστές) κατανέμονταν σε δύο θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά τα δημογραφικά στοιχεία και την εκτίμηση των αντικειμενικών συνθηκών διαβίωσης, ενώ η δεύτερη ενότητα ερωτήσεων αφορά κοινωνικοψυχολογικές παραμέτρους της προσαρμογής.

Οι συνεντεύξεις διεξάγονταν σε μορφή διαλόγου και οι απαντήσεις καταγράφονταν συγχρόνως από τον συνεντευκτή. Ο συνολικός χρόνος για κάθε συνέντευξη κυμαινόταν από 1 1/2 έως 2 ώρες.

Συνθήκες διεξαγωγής συνεντεύξεων

Οι συνθήκες διεξαγωγής των συνεντεύξεων δεν είναι ανεξάρτητες από την κοινωνική πραγματικότητα των υποκειμένων. Στην περίπτωση των Ελληνοποντίων οι συνεντεύξεις διεξάγονταν «τη παρουσία» άλλων: των συγγενών του υποκειμένου και του επόπτη του προγράμματος. Μία σειρά από πρακτικές δυσκολίες που συνδέονται με τις δυσχερείς συνθήκες κατοικίας των υποκειμένων - πέντε έως έξι άτομα σε ένα δωμάτιο - καθιστούσε δύσκολη ή αδύνατη τη διενέργεια της συνέντευξης σε συνθήκες απομόνωσης. Επιπλέον, ενώ ο αρχικός στόχος της μελέτης ήταν να γίνουν οι συνεντεύξεις από τους ίδιους τους εκπαιδευόμενους, μόνο 6 άτομα κατάφεραν να αποδεσμευτούν από την παρακολούθηση της ερευνητικής ομάδας: να μην έχουν ανάγκη επεξηγήσεων, ενίσχυσης ή βοήθειας για την αντιμετώπιση δυσκολιών στη γλώσσα ή ακόμα για την αντιμετώπιση της απαίτησης των υποκειμένων για περαιτέρω διευκρινίσεις. Για όλους αυτούς τους λόγους κρίθηκε απαραίτητη η εποπτεία των εκπαιδευόμενων σε όλα τα στάδια συλλογής στοιχείων. Το έργο του

επόπτη, πεπειραμένου ερευνητή, ήταν να καταγράφει τις δυσκολίες και να αξιολογεί την πορεία της συνέντευξης μετά από κάθε συνθήκη.

Αποτελέσματα και συζήτηση

Τα αποτελέσματα δίνονται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται οι απώλειες δείγματος και πληροφοριών σε σχέση με τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων, ενώ στη δεύτερη γίνεται συζήτηση των επιδράσεων του ερευνητή.

Ενότητα Α'

Απώλειες Δείγματος

Οι απώλειες δείγματος σε «σταθερούς» μη μετακινούμενους πληθυσμούς ανέρχονται στο 20% των υποκειμένων, σε συνάρτηση πάντα με το ειδικό αντικείμενο της εκτίμησης αναγκών. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία (π.χ., Shostack, 1977), όταν ο συνεντευκτής δεν προέρχεται από τη μειονοτική ομάδα, το μεγαλύτερο ποσοστό απωλειών οφείλεται στην άρνηση των υποκειμένων να συμμετάσχουν στη μελέτη, δυσκολίες επικοινωνίας ή ακόμα και σε τυχαία συμβάντα. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι στην περίπτωση της παρούσας μελέτης που ο συνεντευκτής προερχόταν από τη μειονοτική ομάδα, δεν υπήρξαν καθόλου αρνήσεις και οι απώλειες δείγματος οφειλονταν στις δυσχερείς συνθήκες απασχόλησης των υποκειμένων, για παράδειγμα, ακατάστατος χρόνος ή παροδική απασχόληση, και στη μετακίνηση των υποκειμένων από τη μία συνοικία στην άλλη. Τα ποσοστά των απωλει-

Πίνακας 1
 Δημογραφικά στοιχεία των 212 Ελληνοποντίων του δείγματος

Ηλικία	Συχνότητες	Ποσοστό%
16-25	45	21.2
26-45	130	61.3
46-60	37	17.5
Φύλο		
Ανδρες	98	46.2
Γυναίκες	114	53.8
Εκπαιδευτικό επίπεδο		
Αγράμματοι	2	0.9
Δεκάχρονη εκπαίδευση	120	56.5
Τεχνική Σχολή	60	28.3
Ανώτατη Σχολή	30	14.3
Επαγγελματική απασχόληση*		
Άνεργος	66	31.4
Ανειδίκευτος εργάτης	113	53.8
Ειδικευμένος εργάτης	31	14.8

* Λείπει η σχετική πληροφορία (της επαγγελματικής απασχόλησης) για δύο άτομα

ών κυμαίνονταν γύρω στο 4% για άτομα κάτω των 45 χρόνων και γύρω στο 3% για τις ηλικίες πάνω των 45 χρόνων.

Το δημογραφικό προφίλ των 212 Ελληνοποντίων δίνεται στον Πίνακα 1. Το μεγαλύτερο ποσοστό των υποκειμένων (61.3%) ανήκει στην παραγωγική ηλικία των 25 έως 45 χρόνων και έχει ολοκληρώσει τη βασική του εκπαίδευση (56.5%). Τα άτομα που έχουν ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση ανέρχονται στο 42% του δείγματος. Εκείνο όμως που έχει ενδιαφέρον είναι ότι ανεξάρτητα από τις διαφοροποιήσεις στην ηλικία ή την

εκπαίδευση, το 31% των υποκειμένων δηλώνουν άνεργοι, και ένα 54% δηλώνουν ότι ετεροαπασχολούνται ως ανειδίκευτοι εργάτες. Η εξέταση της επαγγελματικής δραστηριότητας πριν και μετά τη μετακίνηση δείχνει καθαρά ότι η άφιξη των Ελληνοποντίων στην Ελλάδα είναι συνυφασμένη με την υποβάθμιση του επαγγελματικού τους status. Ενώ οι ανειδίκευτοι εργάτες στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. ήταν 1.5% στην Ελλάδα το ποσοστό αυξάνεται σε 53.8%. Αντίθετα κανένας από το 13.6% των επιστημόνων δε δήλωσε πως απασχολείται σε αντίστοιχη εργασία

στην Ελλάδα. Τα παραπάνω ευρήματα βρίσκονται σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες στον Ελληνικό χώρο (Έμκε-Πουλοπούλου, 1990), καθώς επίσης και με τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής μελέτης στο χώρο της Θεσσαλονίκης. Το δείγμα έχει τα αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των Ελληνοποντίων.

Απώλειες Πληροφοριών

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για τον έλεγχο της απώλειας πληροφοριών στις συνεντεύξεις είχε ως εξής: Για κάθε ερώτηση δύο ανεξάρτητοι κριτές α) καθόρισαν τον αριθμό των διαφορετικών τρόπων απαντήσεων και

β) ενέταξαν τους τρόπους απάντησης στις ακόλουθες κατηγορίες:

1) Παντελής έλλειψη πληροφοριών. Κενά ή αναπάντητες ερωτήσεις.

2) Δηλωμένη άγνοια. Απαντήσεις του τύπου «δε γνωρίζω»

3) Μερική έλλειψη πληροφοριών. Μονολεκτικές ή ελλιπείς απαντήσεις που αναφέρονταν σε ένα «θέμα» (π.χ., ένα πρόβλημα όπως εργασία, κατοικία, έλλειψη χρημάτων ή ακόμη μία γενική διατύπωση του τύπου «τα πράγματα δεν είναι καλά»), χωρίς επιπλέον πληροφορίες ή εξηγήσεις.

4) Καμμία έλλειψη πληροφοριών ή, αλλιώς, ολοκληρωμένες απαντήσεις. Εδώ εντάσσονταν όλες οι απαντήσεις που δεν εί-

Πίνακας 2

Απώλειες Πληροφοριών στο Ερωτηματολόγιο Αναγκών, ως προς τις σύνθετες μεταβλητές ανά ομάδα υποκειμένων

Σύνθετες μεταβλητές	Ομάδα 1	Ομάδα 2	z	p
	ΜΟ	ΜΟ		
1. Κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης	4.15	3.80	0.090	.48
2. Πολιτικο-κοινωνική ένταξη και γνώση της γειτονιάς	3.70	1.70	0.170	.40
3. Αντιστοιχία προσδοκιών και πραγματικότητας	2.10	1.98	-1.300	.08
4. Προβλήματα και στρατηγικές αντιμετώπισης	1.90	1.70	-1.400	.07

Mann-Whitney test, διπλής κατεύθυνσης.

χαν τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων κατηγοριών.

Το ποσοστό συμφωνίας των δύο κριτών και για τα δύο στάδια της διαδικασίας κυμαίνονταν από .68 έως και .82. Τα υψηλότερα ποσοστά διαφωνίας σημειώθηκαν στις ανοιχτές ερωτήσεις που αφορούσαν τον τρόπο αντιμετώπισης προβλημάτων. Μετά την επανεξέταση των διαφωνιών το κατώτερο όριο της αξιοπιστίας των δύο κριτών αυξήθηκε στο .74. Η περιγραφική εκτίμηση των δεδομένων έδειξε ότι το 85% των υποκειμένων έδωσε ελλιπείς απαντήσεις (κατηγορίες 1, 2 και 3) σε έξι τουλάχιστον από τις 60 ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αναγκών. Παράλληλα, ένα 45% εξέφρασε την ίδια στάση σε 10 περιπτώσεις. Προκειμένου να γίνει εκτενέστερη ανάλυση των δεδομένων, η τετράβαθμη κλίμακα που αντιστοιχούσε στις κατηγορίες απώλειας πληροφοριών χρησιμοποιήθηκε ως βάση για την αξιολόγηση των απαντήσεων των υποκειμένων σε κάθε ερώτηση. Τα δεδομένα υποβλήθηκαν σε ορθογώνια παραγοντική ανάλυση και εντοπίστηκαν τέσσερις παράγοντες με τιμές eigen ίσες ή μεγαλύτερες από 1 που εξηγούσαν το 78.2% της συνολικής διακύμανσης. Η πρόθεση των μεταβλητών που εντάσσονταν σε κάθε παράγοντα έδωσε τέσσερις σύνθετες μεταβλητές, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για περαιτέρω ανάλυση. Οι δύο πρώτες μεταβλητές περιγράφουν ερωτήσεις σχετικές με τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης των Ελληνοποντίων, ενώ οι δύο τελευταίες αναφέρονται σε κοινωνικοψυχολογικές παραμέτρους στάσεων και αντιλήψεων. Το είδος και το περιεχόμενο της κάθε σύνθετης μεταβλητής δίνεται παρακάτω.

Σύνθετη Μεταβλητή 1: περιλαμβάνει ερωτήσεις σχετικές με τον τύπο της οικογένειας και τις συνθήκες κατοικίας, το είδος της ερ-

γασιακής απασχόλησης και την επάρκεια εισοδημάτων των Ελληνοποντίων.

Σύνθετη Μεταβλητή 2: αναφέρεται στην πολιτικοκοινωνική ένταξη των Ελληνοποντίων (απόκτηση εκλογικού βιβλιαρίου, ταυτότητας και εγγραφή στα μητρώα του Δήμου) και στη γνώση που έχουν οι τελευταίοι γύρω από την ύπαρξη φορέων παροχής εκπαίδευσης, περίθαλψης και συμβουλευτικών κέντρων στη συνοικία ή το Δήμο που διαμένουν.

Σύνθετη Μεταβλητή 3: περικλείει ερωτήσεις για το βαθμό αντιστοιχίας προσδοκιών και πραγματικότητας σε θέματα όπως: στέγαση, μόρφωση, βοήθεια από ντόπιους, βοήθεια από το κράτος και απόκτηση υλικών αγαθών.

Σύνθετη Μεταβλητή 4: αποτελείται από ερωτήσεις που στόχευαν στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι Ελληνοπόντιοι αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και τα προβλήματα στέγης, έλλειψης εργασίας, και ανεπάρκειας εισοδημάτων.

Ο χρόνος παραμονής στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε ως καθοριστικός δείκτης της γνώσης του υποκειμένου για την ελληνική πραγματικότητα και ως κριτήριο για το χωρισμό των υποκειμένων σε πρόσφατους (6 έως 18 μήνες) και παλαιότερους (18 έως 36 μήνες). Ο Πίνακας 2 δείχνει τους μέσους όρους και τις τιμές z από τη σύγκριση των δύο ομάδων σε κάθε σύνθετη μεταβλητή (Mann - Whitney τεστ, διπλής κατεύθυνσης). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, ο χρόνος παραμονής στην Ελλάδα δεν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα απαντούν στη συνέντευξη. Παρά τις προσδοκίες μας, η σταδιακή απόκτηση εμπειρίας και επαφής με το εδώ πολιτισμικό περιβάλλον δε φαίνεται να παίζει ρόλο στο εάν και κατά πόσο τα υποκείμενά μας δίνουν «ολοκληρωμέ-

νες» ή «ελλειπείς» πληροφορίες. Αντίθετα εκείνο που είναι ενδιαφέρον είναι ότι οι δύο ομάδες δίνουν υψηλές τιμές στις δύο πρώτες μεταβλητές και χαμηλές τιμές στις δύο τελευταίες. Επισημαίνεται ότι παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και από την εφαρμογή του t-test για συσχετισμένα δείγματα. Με άλλα λόγια, οι Ελληνοπόντιοι απαντούν με «πληρότητα» σε ερωτήματα που αφορούν τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης (Σύνθετη Μεταβλητή 1), την πολιτικο-κοινωνική τους ένταξη και τις δυνατότητες παροχής εκπαίδευσης, περίθαλψης και παροχής βοήθειας στη συνοικία (Σύνθετη Μεταβλητή 2). Εκεί όπου υπάρχει απώλεια πληροφοριών είναι στις ερωτήσεις που διερευνούν τις στάσεις ή τις αντιλήψεις των υποκειμένων για θέματα όπως: αντιστοιχία προσδοκιών και πραγματικότητας, προβλήματα και στρατηγικές αντιμετώπισης (Σύνθετες Μεταβλητές 3 και 4). Είναι προφανές ότι το είδος της ερώτησης παίζει σημαντικό ρόλο στο κατά πόσο τα υποκείμενα θα αρνηθούν να απαντήσουν, θα δηλώσουν «δε γνωρίζω» ή θα δώσουν μονολεκτικές απαντήσεις.

Η σύγκριση των δύο φύλων έδωσε στατιστικά σημαντικές διαφορές σε δύο περιπτώσεις: Οι άνδρες παρουσιάζουν υψηλότερη απώλεια πληροφοριών, όταν τους ζητείται να περιγράψουν τα σημαντικότερα προβλήματα τους ή και τις στρατηγικές αντιμετώπισης ($z > 2.0$, $p < 0.05$), ενώ οι γυναίκες παρουσιάζουν υψηλότερη «επάρκεια» πληροφοριών για θέματα όπως: απόκτηση πολιτικο-κοινωνικών δικαιωμάτων και γνώση του κοινωνικο-γεωγραφικού χώρου της συνοικίας ($z < -2.1$ $p < 0.05$, Mann Whitney test, διπλής κατεύθυνσης). Παράλληλα με το στερεότυπο διαχωρισμό των δύο φύλων και τις διαφορές ενδιαφερόντων, πολιτισμι-

κά στερεότυπα και προηγούμενη εμπειρία στη χώρα προέλευσης πιθανόν να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα δύο φύλα εκφράζονται ή δίνουν πληροφορίες σε «άλλους». Οι γυναίκες φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη ετοιμότητα στο να δώσουν «επαρκείς» πληροφορίες από ό,τι οι άνδρες. Δεδομένης της ιδιαιτερότητας της μειονοτικής ομάδας των Ελληνοποντιών, ερμηνείες σαν τις παραπάνω αξίζουν περαιτέρω διερεύνηση.

Η σύγκριση των ομάδων ηλικίας και εκπαιδευτικού επιπέδου των υποκειμένων σε κάθε μία από τις παραπάνω μεταβλητές δεν έδωσε στατιστικά σημαντικές διαφορές ($p < 0.05$ σε όλες τις περιπτώσεις). Συνοψίζοντας, το είδος της ερώτησης και το φύλο παίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι Ελληνοπόντιοι, ανεξαρτήτως ηλικίας και εκπαιδευτικού επιπέδου, απαντούν στη συνέντευξη. Αν και οι απώλειες δείγματος κυμαίνονταν σε χαμηλά επίπεδα, οι απώλειες πληροφοριών στο ερωτηματολόγιο αναγκών δημιουργούν σοβαρά ερωτηματικά για την αξιοπιστία της μεθόδου της συνέντευξης.

Ενότητα Β'

Επιδράσεις του Ερευνητή

Όλα όσα αναφέρθηκαν ως τώρα για την πληρότητα στοιχείων και την απώλεια πληροφοριών μπορεί να οφείλονται και στον ερευνητή. Υπενθυμίζεται ότι οι ερευνητές προέρχονταν από την ομάδα των Ελληνοποντιών και είχαν ασκηθεί στις διαδικασίες συνέντευξης. Παρόλα αυτά, δύο από τις σημαντικότερες δυσκολίες που επισημάνθηκαν από τους επόπτες της συνέντευξης ήταν η κατευθυντικότητα και η τάση των ερευνη-

τών να μεγιστοποιούν τα προβλήματα των υποκειμένων τους. Ελλείπει άλλων στοιχείων και δεδομένου ότι οι επιδράσεις του ερευνητή μπορεί να είναι πολλές και ποικίλες, αυτό που θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια είναι να αναλύσουμε τόσο τις διαδικασίες άσκησης στη συνέντευξη, όσο και τις διαδικασίες συλλογής δεδομένων από την οπτική των αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στον επόπτη, τον εκπαιδευόμενο ερευνητή και την ομάδα-μειονότητα.

Ξεκινώντας επισημαίνουμε ότι ο εκπαιδευόμενος ερευνητής, άνδρας ή γυναίκα, βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κοινωνίες και δύο επίπεδα κοινωνικής δόμησης: του εκπαιδευτή (εκπροσώπου της κυρίαρχης ομάδας) και της ομάδας-μειονότητας από την οποία προέρχεται. Όση προσπάθεια και αν καταβάλλεται από πλευράς εκπαιδευτή να υπάρξει ισορροπία και να αισθανθεί ο εκπαιδευόμενος ισότιμος, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι ο τελευταίος ως εκπρόσωπος της μειονότητας βρίσκεται σε κατώτερη θέση - από την άποψη της κοινωνικής δύναμης - από τον επόπτη, ο οποίος κατέχει τη γνώση στη δεδομένη συνθήκη. Η θέση του εκπαιδευόμενου σε μία διαδικασία άσκησης στη συνέντευξη είναι σε γενικές γραμμές θέση «αβεβαιότητας». Η συμμετοχή στο ερευνητικό πρόγραμμα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα είδος μερικής απασχόλησης, τα χρήματα είναι λίγα και οι εκπαιδευόμενοι δεν έχουν καμία προηγούμενη εμπειρία συμμετοχής σε συνέντευξη ούτε σε πρόγραμμα παρέμβασης. Με αυτή την έννοια ο εκπαιδευόμενος βρίσκεται στο ενδιάμεσο δύο επιπέδων κοινωνικής δύναμης, του εκπαιδευτή και της ομάδας στην οποία ανήκει.

Αντιστροφή ρόλων

Στην πράξη και κατά τη διάρκεια συλλογής δεδομένων, οι ρόλοι αντιστρέφονται. Ο εκπαιδευτής (τώρα πλέον επόπτης) δε γνωρίζει το πολιτισμικό υπόβαθρο της ομάδας μειονότητας στην οποία θέλει να απευθυνθεί και γι' αυτό εξαρτάται πλήρως από τις οδηγίες του εκπαιδευόμενου στην προσπάθειά του να προσεγγίσει ή να πείσει τα υποκείμενα. Αν η αντιστροφή αυτή δεν είναι αποτέλεσμα μιας καθόλα συνειδητής άσκησης, είναι δυνατό να έχει αρνητικές επιδράσεις στη συλλογή στοιχείων. Ο εκπαιδευόμενος, για παράδειγμα, μπορεί να μεταφέρει το μοντέλο άσκησης, δύναμης και επιρροής στα υποκείμενά του εγκαθιδρύοντας έτσι ένα επίπεδο προσωπικής δύναμης και υπαγορεύοντας τις απαντήσεις στη συνέντευξη. Σε ένα πρόγραμμα βέβαια που μέσω της άσκησης στη συνέντευξη στοχεύει στην εκπαίδευση συντονιστών ομάδων αυτοβοήθειας, επιδράσεις σαν τις παραπάνω μπορούν να έχουν και θετικά αποτελέσματα.

Επιπλέον είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι τόσο κατά τη διάρκεια άσκησης στη συνέντευξη, όσο και κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων, ο εκπαιδευόμενος (ερευνητής) αναπτύσσει συναισθήματα, ενώ συγχρόνως είναι ο εκφραστής των επιδιώξεων και των συναισθημάτων και των δύο: του επόπτη (εκπαιδευτή) και των υποκειμένων του. Έτσι λοιπόν το να θεωρεί κανείς τον εκπαιδευόμενο Ελληνοπόντιο ως ένα «αντικειμενικό αντικαταστάτη» του εποπτη (ερευνητή) ή ακόμη ουδέτερο κανάλι επικοινωνίας που απλά μεταφράζει από τη μια γλώσσα στην άλλη (θυμίζουμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, διατυπώνει ερωτήσεις στα Ρώσικα ή στα Ποντιακά) είναι τελείως παράλογο. Ο

εκπαιδευόμενος δε μεταφέρει λέξεις, αλλά μηνύματα και σε αυτό παρεμβαίνει η υποκειμενική του κρίση. Η εμπειρία μας από την εποπτεία της συνέντευξης έδειξε ότι στην ουσία δεν αντικαθιστούμε τον ερευνητή (εκπρόσωπο της κυρίαρχης ομάδας), αλλά δημιουργούμε έναν ενδιάμεσο κρίκο επικοινωνίας ο οποίος στη συνέχεια γίνεται αφορμή για τη δημιουργία διαφόρων μορφών αλληλεπιδράσεων (Midral, 1988).

Σε μια διαδικασία εκτίμησης αναγκών, στην οποία ο ερευνητής και τα υποκείμενα προέρχονται από την ίδια μειονοτική ομάδα, ο πρώτος προσθέτει και τις δικές του ανάγκες (συγκρούσεις, ψυχολογικά και κοινωνικά προβλήματα προσαρμογής). Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι ο ίδιος ο ερευνητής βρίσκεται σε μια διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης και η θέση του στη διαδικασία αυτή επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τα ερωτήματα, καταγράφει τις απαντήσεις των υποκειμένων ή τις μεταφέρει στην ερευνητική ομάδα.

Επιπλέον σήμερα γνωρίζουμε ότι η διαδικασία ενσωμάτωσης δεν έχει γραμμική μορφή. Αντίθετα τα περισσότερα άτομα από αυτά που έχουν αλλάξει κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον εστιάζονται κατά καιρούς στη μία ή στην άλλη κοινωνία, ανάλογα με τις καταστάσεις που ζουν. Υπάρχουν καταστάσεις και χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες η εμπειρία των Ελληνοποντιών στην πρώην Σοβιετική Ένωση υπερισχύει της Ελληνικής ταυτότητας, άλλες καταστάσεις στις οποίες οι ίδιοι αισθάνονται πιο Έλληνες από τους ντόπιους και, τέλος, περίοδοι όπου οι εμπειρίες από τις δύο κοινωνίες συνυπάρχουν σε ισορροπία.

Η ψυχολογική κατάσταση ή θέση του εκπαιδευόμενου επομένως μπορεί να επηρεάσει τη συλλογή στοιχείων σε πολλά σημεία.

Πειράματα έχουν δείξει ότι η αβεβαιότητα και η περιθωριοποίηση του «ξένου» (άτομο της ομάδας-μειονότητας) σε κοινωνίες υποδοχής, όταν αυτός βρίσκεται σε θέση αξιολόγησης ή μεταφοράς μηνυμάτων, όπως είναι η θέση του μεταφραστή, μπορεί να οδηγήσει στον υπερτονισμό ορισμένων προβλημάτων ή ακόμη σε υπερβολική προσπάθεια για κατά λέξη μετάφραση των ερωτήσεων σε βάρος του μηνύματος (Midral, 1988).

Από τις παρατηρήσεις μας προκύπτει ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ο εκπαιδευόμενος ερευνητής δημιουργεί μια κατάσταση μεγαλύτερης φιλικότητας από αυτή που θα μπορούσε να δημιουργήσει ο ντόπιος ερευνητής που είναι «ξένος». Ερευνητής και υποκείμενο δημιούργησαν μια φιλική σχέση η οποία θα έλεγε κανείς πως τους βοήθησε να αντιμετωπίσουν την «καινούρια» γι' αυτούς κατάσταση της συνέντευξης. Κατά μία έννοια αυτή ήταν μια επιθυμητή διαδικασία και απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση εμπιστοσύνης και την παραπέρα πορεία της συνέντευξης.

Από την άλλη πλευρά όμως είναι σημαντικό να ορίσουμε τα όρια της αλληλεπίδρασης και της φιλικής ατμόσφαιρας. Απαραίτητη προϋπόθεση για τον συνεντευκτή (άτομο-μέλος της μειονοτικής ομάδας) είναι να αισθάνεται κοντά στην κοινωνία της ομάδας του. Αν, λόγου χάρη, αισθάνεται απομακρυσμένος από την παρούσα κοινωνική κατάσταση των συμπολιτών του (διότι έχει βρει ήδη απασχόληση και τα οικονομικά του είναι καλύτερα από των άλλων), πιθανόν να προσπαθήσει να αναπληρώσει αυτό το χάσμα ενδίδοντας στο υποκείμενό του και απαντώντας ο ίδιος ή επιτρέποντάς του να μιλήσει όσο θέλει ή και να μην απαντήσει. Και οι τρεις αυτές περιπτώσεις παρατηρήθηκαν ως ένα βαθμό στη διάρκεια της εκτίμησης ανα-

γκών. Αντίθετα, αν ο ερευνητής υπερταυτίζεται με το υποκείμενό του - κάτι που ήταν η συνηθέστερη συνθήκη - πιθανόν να καθοδηγήσει το υποκείμενο υποδεικνύοντάς του τις απαντήσεις με έμμεσο ή άμεσο τρόπο.

Συνοψίζοντας, η «αντικατάσταση» του ερευνητή από άτομο-μέλος της μειονοτικής ομάδας δε μας απαλλάσσει από δυσκολίες ούτε αναιρεί όλους τους μεθοδολογικούς περιορισμούς. Αντίθετα, οι δυσκολίες που προκύπτουν είναι πολύ συχνά συνυφασμένες με τις μορφές αλληλεπίδρασης που εμφανίζονται στις καινούργιες συνθήκες. Μελλοντική έρευνα μπορεί να στραφεί γύρω από τις κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους που καθορίζουν το ρόλο του εκπαιδευόμενου τόσο στην ερευνητική διαδικασία, όσο και στην τελική επίτευξη των στόχων του προγράμματος παρέμβασης: κατάρτιση οδηγών ομάδων αυτοβοήθειας. Πρότασή μας είναι ότι ο εκπαιδευόμενος χρειάζεται να ασκηθεί σε ποικίλες δεξιότητες που θα αναπληρώσουν την υποβάθμιση του status, για να μπορέσει να ενεργήσει ως ισότιμο μέλος.

Συζήτηση

Τα ερωτήματα γύρω από την καταλληλότητα της θεματικής, της μεθοδολογίας και των τεχνικών μέτρησης ή συλλογής στοιχείων στην έρευνα αναγκών εξακολουθούν να παραμένουν ανοιχτά. Τα αποτελέσματά μας δείχνουν ότι η ατομική συνέντευξη, με βάση το ερωτηματολόγιο αναγκών και την «αντικατάσταση» του ερευνητή από άτομο της ομάδας-μειονότητας, δε δίνει πάντοτε επαρκείς και ολοκληρωμένες πληροφορίες. Η έλλειψη επαρκών πληροφοριών αναμφίβολα δημιουργεί ερωτηματικά για την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και τη συνολική χρησιμότητα

της έρευνας αναγκών στα προγράμματα παρέμβασης. Είναι φανερό ότι τέτοια προγράμματα μπορούν να στηριχτούν μόνο στις πληροφορίες που αφορούν τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες όπως εργασία, κατοικία, εκπαίδευση και γνώση του χώρου της συνοικίας. Δεδομένου ότι τα περισσότερα προγράμματα στοχεύουν στην κατάρτιση των ατόμων έτσι ώστε να μπορούν: α) να αναζητήσουν και β) να χρησιμοποιήσουν τις πληροφορίες και τις παροχές διαφόρων φορέων, η ατομική συνέντευξη στα πλαίσια της εκτίμησης αναγκών μας προμηθεύει με αξιόπιστες πληροφορίες για την εκτίμηση των ελλείψεων του πληθυσμού στα παραπάνω θέματα.

Στις περιπτώσεις όμως που τα προγράμματα κοινωνικής δράσης προϋποθέτουν την ύπαρξη πληροφοριών γύρω από τις στάσεις, τις αξίες ή τις αντιλήψεις της μειονοτικής ομάδας, στοιχεία που από κοινωνικο-ψυχολογική σκοπιά είναι περισσότερο χρήσιμα για την κινητοποίηση, λόγου χάρη, ομάδων αυτοβοήθειας, η εκτίμηση αναγκών μέσω της συνέντευξης με ερωτηματολόγιο δεν παρέχει πάντοτε ολοκληρωμένα στοιχεία. Ο ερευνητής της εκτίμησης αναγκών θα πρέπει να στραφεί και σε άλλες μεθόδους διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας των μειονοτικών ομάδων: σύσταση ομάδων και καταγραφή απόψεων των μελών σε ομαδικές συνθήκες, οι οποίες στη συνέχεια θα επιτρέψουν τη συγκριτική αξιολόγηση των διαφορετικών προσεγγίσεων. Η χρήση ομάδων εστίασης, παραδείγματος χάρη, μπορεί να αποτελέσει συγχρόνως προϋπόθεση και αποτέλεσμα της σύνταξης του ερωτηματολογίου αναγκών. Στην τελευταία αυτή περίπτωση θα υπάρξει δυνατότητα αλληλοελέγχου των μετρήσεων. Επιπλέον ο ρόλος του ερευνητή (Ελληνοπόντιου) μπορεί να

εμπλουτιστεί, έτσι ώστε η ατομική συνέντευξη να συνδυαστεί με το συντονισμό των ομάδων εστίασης. Σκέψεις όμως σαν αυτές χρειάζονται, πριν από όλα, διερεύνηση. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι η απάντηση στις δυσκολίες και στις ελλείψεις που παρουσιάζει η έρευνα πεδίου δε βρίσκεται στις εργαστηριακές μεθόδους, αλλά στον εμπλουτισμό και την ανεύρεση κριτηρίων «ελέγχου» για την πορεία της έρευνας.

Βιβλιογραφία

- Berry, I.W. (1992). Acculturation and adaptation in a new society. *International Migration*, 30, 69-86.
- Berry, I.W., & Kim, J.K. (Eds.) (1982). *Health and cross-clinical psychology*. London: Sage.
- Chataway, C., & Berry, J.W. (1989). Acculturation experiences, appraisal, coping and adaptation. *Canadian Journal of Behavioural Sciences*, 21, 295-309.
- Δικαίου, Μ. (1994). Present realities and future prospects among Greek returnees. *International Migration*, 32 (1), 29-48.
- Downing, T. (1992). The use of bilingual/bicultural workers as providers and interpreters. *International Migration*, 30, 121-29.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (1990). Μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα 1970-1990. *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, 85/86. Αθήνα.
- Liegeois, J.P. (1987). *School Provision for Gypsy and Traveller Children. A synthesis Report*. Brussels: ECSC-EEC-EACE.
- Michalowski, M. (1987). Adjustment of immigrants in Canada: Methodological possibilities and its implications. *International Migration*, 25 (1), 21-39.
- Midral, G.M. (1988). The interpreter in cross-cultural therapy. *International Migration*, 26 (3), 327-333.
- Myers, V. (1977). Survey methods for minority populations. *Journal of Social Issues*, 33 (4), 11-19.
- Room, G. (1990). *Methodological Review of the Evaluation Work in the Second Programme*. University of Bath.
- Room, G., Laczko, F., & Whiting, G. (1987). *Action to Combat Boverity: The Experience of Sixty-five Projects*. University of Bath.
- Shosteck, H. (1977). Respondent militancy as a control variable for interviewer effect. *Journal of Social Issues*, 33 (4), 36-45.
- Tousignant, M. (1992). Migration and Mental Health. Some prevention guidelines. *International Migration*, 30, 167-78.
- Zusman, M.E. & Olson, A. (1977). Gathering complete response by Mexican - Americans by personal interview. *Journal of Social Issues*, 33 (4), 46-55.

ABSTRACT The aim of the study was to investigate the completeness of data collected by personal interviews in Needs Assessment Research. The responses of 212 Greek Pontians to a Need Assessment Questionnaire were used to identify: a) sample mortality and b) information losses in relation to respondents characteristics, type of item and interviewer effect. Significant differences exist in the information losses found in socio-economic as opposed to perceptual items. Differences also exist depending upon the sex characteristics of the respondent. Implications of the results for social intervention projects and future research, are discussed.